

Prikaz knjige

UDK 301

Primljeno u prosincu 1981.

KLASNA STRUKTURA U DRUŠTVENOJ SVIJESTI

Stanislaw Ossowski

»Naprijed«, Zagreb, 1981, 181 str.

Cilj ovome radu, što ga je autor započeo još 1951. godine, bilo je istraživanje glavnih tipova opisivanja društvene strukture i neposredno razmatranje društvene strukture, ispitujući kakve oblike poprima sistem međuljudskih odnosa u društvenoj svijesti u različitim uvjetima. Kako i sam kaže, Ossowski je nastojao razmotriti određena pitanja koja su u klasnim društvima kroz stoljeća zadržala važnost i aktualnost. Međutim, cilj djela nije historijski pregled koncepcija klasne strukture već sistematizacija tih koncepcija.

Knjiga je podijeljena u dva dijela. U prvom dijelu autor prezentira različite koncepcije društvene strukture, dok je drugi dio posvećen razmatranju pojma klase i predstavlja pokušaj klasifikacije tipova interpretacije klasne strukture.

U prvom dijelu knjige pod općim naslovom **Od biblijskih legendi do suvremene sociologije** nalaze se slijedeća poglavlja: Dihotomne koncepcije klasne strukture, Shema gradacije, Funkcionalne koncepcije klasne strukture, Shema gradacije, Funkcionalne koncepcije, Marxova sinteza, Hijerarhija klasa i »continuum« društvenih položaja i Neegalitarna besklasnost — sličnosti u interpretaciji oprečnih sistema. U drugom dijelu knjige pod općim naslovom **Pojmovne konstrukcije i društvena stvarnost** nalaze se slijedeća poglavlja: Trostruko značenje termina »društvena klasa«, Pojam društvene klase: zajednički model i nesukladne definicije, Tipovi interpretacije društvene strukture — pokušaj klasifikacije, Semantičke konvencije kao društvene činjenice i, na koncu, zaključno poglavlje — Interpretacije klasne strukture u historijskoj perspektivi.

Pojam društvene strukture kao vertikalnog poretka konkretizira se u različitim oblicima. Najpopularnije, a svakako i društveno najznačajnije shvaćanje socijalne stratifikacije je dihotomno. Prema njemu društvo se dijeli na one koji vladaju i one kojima se vlada, na bogate i siromašne, na one koji rade i one koji ne rade. Karakteristika svih podvrsta te koncepcije društvene strukture je zanemarivanje srednjih položaja među grupama koje su međusobno antagonističke.

Suprotno toj dihotomnoj shemi društvene strukture u kojoj je društvo podijeljeno na dvije suprotstavljene klase između kojih postoji odnos asimetrične zavisnosti, koncepcija posredujućih klasa nameće shemu drugačijeg tipa, shemu gradacije. To je višečlana shema prema kojoj se društvo pred-

stavlja u obliku stratificiranog sistema triju ili više klasa od kojih je svaka u nekom određenom smislu viša ili niža od ostalih. Prema toj koncepciji odnos se među klasama ne shvaća kao odnos zavisnosti već kao odnos porетка.

Kao treći tip shvaćanja društvene strukture Ossowski predstavlja funkcionalnu shemu. Prema toj koncepciji društvo je podijeljeno na jedan broj klasa koje se međusobno razlikuje jasno definiranim funkcijama u gospodarskom životu cijelog društva. Takvu hijerarhiju klasnih društvenih uloga nalazimo pogotovo u sistemima zatvorenih klasa, u staleškom i klastinskom sistemu gdje privilegije imaju osnovu prvenstveno u porijeklu.

Govoreći o Marxu autor ističe da se kod njega mogu naći sva tri osnovna tipa shvaćanja društvene strukture — dihotomna shema, shema gradacija i funkcionalna shema. Dihotomna shema je za Marxa primarna i njome se služi da bi pokazao kako je kapitalističko društvo slobodne konkurencije podijeljeno na dva suprotna tabora — na klasu kapitalista i klasu proletarijata, odnosno na eksploatatore i eksploatirane. Uvodeći srednju klasu, koju naziva malograđanštinom, u nekim analizama pokazuje i shemu gradacije. Također, u nekim Marxovim djelima nalazimo podjelu na sedam, osam, pa čak i devet klasa ili slojeva koji se izdvajaju s obzirom na različite funkcije koje obavljaju. Sheme se razlikuju, ali to ne znači da sadrže suprotne teze. Tročlana shema kapitalist — malograđanin — proleter može se pomiriti s dihotomnom koncepcijom ako srednju klasu tretiramo kao graničnu oblast između dviju suprotstavljenih klasa. Isto tako, dok dihotomna shema karakterizira kapitalističko društvo s obzirom na dominantnu formu odnosa proizvodnje i indicira pravac razvoja kapitalističkih društava, višečlana shema odražava stvarnu situaciju i tiče se prolaznih pojava.

Ossowski ističe da se u dvadesetom stoljeću pojavila nova koncepcija klasne strukture — koncepcija besklasnog neegalitarnog društva. Dok je za Marxa besklasno društvo ujedno i egalitarno, danas se u vodećim zemljama kapitalističkog i socijalističkog svijeta besklasnost shvaća kao brisanje samo onih nejednakosti koje su rezultat klasnih podjela. Zato ukidanje klasnih privilegija ne mora značiti i ukidanje ekonomske nejednakosti.

Amerikanci, koji smatraju da žive u besklasnom društvu, kao argumente spominju mogućnost napredovanja do najviših položaja bez obzira na porijeklo, nepostojanje sukoba interesa između viših i nižih razina društvenog statusa, te nepostojanje separacije ni ograničenja u društvenim kontaktima između slojeva.

U Sovjetskom Savezu pak, prema staljinističkoj koncepciji još postoje klase, ali su one »neantagonističke«. Njih sačinjavaju radnička klasa i kolhozno seljaštvo, a kao treća komponenta spominje se inteligencija koja predstavlja poseban sloj. Kad se razmišlja o klasnosti društava uopće se ne misli na gradaciju klasa utemeljenu na razlikama u dohotku, kao što je slučaj kod američkog shvaćanja društvene strukture. Prijelaz od postojećeg socijalističkog sistema k besklasnom izvršit će se ne niveliranjem dohotka nego ukidanjem razlika između sela i grada i stapanjem državnog i kolhoznog sektora ekonomije u jedan jedinstveni. Ta je koncepcija povezana s tezom da je postojeći klasni sistem u socijalističkim zemljama ne vertikalno već horizontalno strukturiran.

Ono što je zajedničko američkoj i sovjetskoj verziji društvene strukture je pretpostavka da čak i velike razlike u dohotku ne rezultiraju klasnom stratifikacijom te da ne moraju uzrokovati ni klasne antagonizme niti druge pojave karakteristične za klasnu strukturu.

Drugi dio knjige počinje s analizom termina »klasa«. Zbog nedostataka terminoloških distinkcija »društvena klasa« poprima različita značenja u različitim kontekstima. Tako se u općem značenju klasom može nazvati svaka grupa koja se tretira kao jedna od osnovnih komponenti društvene strukture, pa takav pojam obuhvaća i stalež i kastu. U prvoj od dvije specificirajuće verzije pojma klase, sistem klasa se suprotstavlja takvom sistemu grupa u društvenoj strukturi u kojem su privilegije i diskriminacije posljedica već unaprijed određene pripadnosti pojedinca grupi. Klasa je u toj verziji grupe čije je članstvo svoj društveni status postiglo na drugi način a ne rođenjem. Druga specificirajuća verzija je ekonomska i prikazuje klasu kao grupu koja se razlikuje s obzirom na odnose imovine. U okviru ove definicije nalazi se podjela ljudi na siromašne, bogate i srednjobogate, kao i marksističko suprotstavljanje klasa s obzirom na odnos prema sredstvima za proizvodnju. Ekonomski kriterij koji su uključeni u pojam klase u svim varijacijama ove verzije nisu podudarni niti su isključivi s obzirom na kriterije koji određuju pojmove kao što su stalež ili kasta pa neki sistemi kasta ili staleža mogu biti istovremeno i sistemi ekonomskih klasa. Dok u toj verziji klasa može biti istovremeno staležom ili kastom u prvoj se ti pojmovi međusobno isključuju.

Usprkos različitim shvaćanjima društvene strukture, Ossowski ističe da postoje tri pretpostavke koje su zajedničke svim koncepcijama klasnog društva. Slaganje se očituje u priznanju da klase konstituiraju sistem grupa najvišeg reda, da se podjela klasa odnosi na društvene položaje povezane s privilegijama koje nisu determinirane rođenjem, te da je pripadnost pojedinca društvenoj klasi relativno stalna. Te tri zajedničke pretpostavke obično se prešutno prihvaćaju, ali se zato kao osnovne značajne koje karakteriziraju klasni sistem obično spominju druge osobine društvene strukture. Prva karakteristika je vertikalni poredak i ako se prihvati ovaj kriterij onda klasna struktura znači isto što i klasna stratifikacija. Druga karakteristika je posebnost trajnih klasnih interesa koji dovode do sukoba. Postojanje klasnih svijesti je treća karakteristika, a četvrti od kriterija koji mogu predstavljati osnovu uvjerenja o klasnosti nekog društva je klasna izolacija.

Postoje dvije vrste odnosa s kojima možemo govoriti o sistemu klasa — to su hijerarhijski odnosi i odnosi zavisnosti. Tim dvjema kategorijama odnosa odgovaraju dvije osnovne interpretacije društvene klase. Hijerarhijski odnosi odgovaraju interpretaciji koja klasnu podjelu shvaća kao podjelu na diferencirane grupe s obzirom na stupanj u kojem one posjeduju karakteristiku koja konstituira kriterij podjele, kao što je na primjer visina dohotka. To shvaćanje sistema klasa odgovara shemi gradacije, jer društvene grupe čine sistem viših i nižih klasa pa klasna struktura ima isto značenje kao i klasna stratifikacija. Prema drugoj interpretaciji društvene klase čine sistem s obzirom na odnose jednostrane ili uzajamne zavisnosti, a odgovaraju joj dihotomna i funkcionalna shema.

Analizom tih interpretacija društvene strukture dolazimo do zaključka da različitim shemama klasnog sistema odgovaraju različiti pojmovi društvene klase. Razlike u stavovima dodiruju i tip odnosa koji determinira klasni sistem. Ako te razlike u stavovima tretiramo kao razlike u značenju termina »klasa«, onda pretpostavljamo da definicija društvene klase uzima u obzir ne samo njeno sudjelovanje u sistemu osnovnih grupa već također i tip odnosa o kojima to sudjelovanje ovisi.

Te interpretacije klasne strukture predstavljaju određenu reakciju na formiranje i trajno postojanje određenih međuljudskih odnosa. Zbog toga je tipologija interpretiranja društvene strukture povezana sa samom tipologijom strukture. Pri korelaciji shema i interpretirane strukture možemo razlikovati tri vrste spomenutih korelacija. U prvom slučaju isti autor pri opisanju jednog društva primjenjuje različite sheme, ali ne radi promjene pogleda već radi toga što uzima u obzir različite aspekte društvene strukture. Druga vrsta korelacije pojavljuje se kad autor primjenjuje različite sheme na različita društva ili na sisteme koji su međusobno suprotstavljeni. Treću vrstu korelacije predstavlja primjena različitih shema na isto društvo od strane predstavnika različitih sredina koji se ne slažu u pitanju karaktera promatranog društva.

Pojedine interpretacije klasne strukture izraz su teorijskog i praktičnog odnosa prema stvarnosti. Tako branioци postojećeg sistema shvaćaju strukturu vlastitog društva kroz funkcionalnu shemu ili shemu neegalitarne besklasnosti, dok revolucionari društvenu strukturu vide s aspekta dihotomije sa suprotnim atributima. Prema tome, primjena različitih shema na određena društva izraz je različitih interesa ili različitih sudova o stvarnosti.

Završavajući, Ossowski ističe da je koncepcija društvene klase iz devetnaestog stoljeća danas izgubila na aktualnosti. U visoko razvijenim industrijskim zemljama, kako kapitalističkim tako i socijalističkim, promjene društvene strukture sada se odvijaju odlukama političkih vlasti. Tamo gdje se privilegije, koje su najbitnije za društveni status, dodjeljuju odlukom političkih vlasti, gdje je znatan dio stanovništva obuhvaćen stratifikacijom birokratske hijerarhije, pojam klase devetnaestog stoljeća zastarijeva, a klasni sukobi ustupaju mjesto drugim oblicima društvenih antagonizama.

Na kraju prikaza željela bih istaknuti da je u knjizi obrađena interesantna i još veoma aktualna tema. Autor je zanimljivo prikazao osnovne tipove interpretiranja društvene strukture i njihovu ulogu pri formiranju svijesti ljudi. Ova knjiga Stanislaw Ossowskog jedna je od rijetkih koja kompleksno i sistematično obrađuje spomenutu problematiku, ali je ipak trebalo proći gotovo dvadeset godina od njenog prvog poljskog izdanja da bi se našla i u našim knjižarama. I zato, ne samo zbog ovog djela, već zbog opće klime u kojoj se prevodi odviše stihijski i s velikim zakašnjenjima, moram reći da je nepravodobno prevođenje nepravda prema čitatelju i čitavoj javnosti, a naravno i prema autoru čija djela čitamo s ogromnim zakašnjenjem. Šteta je također što knjiga nije dopunjena uvodom i pogovorom u kojima bi koncepcije Ossowskog bile komparirane s nekim drugim pristupima proučavanju klasne strukture suvremenih društava.

Davorka Matić